

TEREBINTH

Uitvaart
Koningin Juliana

Expositie
uitvaartcultuur

Groninger
Kerkhoven

JUNI 2004

(advertenties)

Urnenmuur Begraafplaats Rhijnhof

Copijn Utrecht
 Tuin- en landschapsarchitecten
 Adviesbureau voor landschappelijke en stedelijke vormgeving

Tel: 030-2644333
 info@copijn.nl
 www.copijn.nl

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt.

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j.
 Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Inhoud

Uitvaart prinses Juliana

Langs de rand van de looper	20
Juliana wilde vooral gewoon zijn, maar kan een vorstin dat wel zijn? Wim Cappers bekijkt hoe in de regeling van haar uitvaart haar persoonlijke visie tot uitdrukking is gekomen.	
Verenigingsnieuws	22
Met oprechte deelneming	24
Thijs IJzerman brengt verslag uit van zijn bezoek aan de tentoonstelling in het Nationaal Rijtuigenmuseum.	
Beeldende kunst op Groninger kerkhoven	25
Hoe kun je historische kerkhoven die niet langer als begraafplaats in gebruik zijn een eigentijdse functie geven? Rita Hulsman vertelt iets over het beeldende kunst project in Groningen.	
Publicaties	28
Excursies	30
Agenda	32

Van de gastcolumnist

Ik ben sinds 1996 lid van de Terebinth, dus relatief gezien een nieuwkomertje. Na enige jaren werd ik gevraagd in de excursiecommissie, waar ik nu ook coördinator van ben. Tevens zit ik sinds negen maanden ook in het bestuur en nog wel als voorzitter.

De laatste jaren zijn er in het bestuur vele veranderingen geweest, maar ik heb het idee, dat we nu met een hechte groep voortvarend bezig zijn alles voor de toekomst te regelen. Er is veel werk verricht om de statuten, het huishoudelijk reglement en het beleidsplan aan te passen aan nieuwe omstandigheden. Alle bestuursleden hebben daarvoor hun steentje (en soms een behoorlijk zware kei) bijgedragen. Er is veel werk in vrije tijd verzet en nu dit alles gebeurd is moet er uitvoering gegeven worden aan de gestelde doelen.

Gedurende mijn jarenlange ervaring in het commerciële vlak van een dienstverlenend bedrijf heb ik aangewend, kwaliteit en punctualiteit hoog in mijn vaandel te plaatsen. En zoals in de Algemene Vergadering ook duidelijk ter sprake kwam, moet een activiteitenplan, dat voortkomt uit een beleidsplan, haalbaar zijn en van goede kwaliteit. Voor 2004, dat alweer voor bijna de helft voorbij is als

u dit leest, willen wij als bestuur meer aandacht geven aan het werven van leden. Ook neem ik persoonlijk contact op met allen, die het lidmaatschap opzeggen.

Het archief en de documentatie in het algemeen dienen meer aandacht te krijgen.

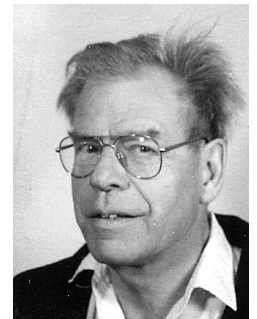
Wij stellen een goed contact met de regio's zeer op prijs. De binnenlandse excursies zullen aangevuld worden met lezingen en eventueel bezoeken aan tentoonstellingen en synagogen of moskeeën.

Meer aandacht zal ook besteed worden aan de contacten met het buitenland.

Tenslotte: de redactie van ons blad heeft zich erg ingespannen de Terebinth een nieuw gezicht te geven.

Moge de komende tijd ons nog hechter samen brengen met nog meer leden.

Frank Keene

Colofon

TEREBINTH

TIJDSCHRIFT VOOR
FUNERAIRE CULTUUR

JAARGANG XVIII

NUMMER 2

JUNI 2004

Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement
Het lidmaatschap kost personen minimaal € 17,50, elke huisgenoot € 7 en organisaties € 57,50 per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 17,50. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rhenen. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten 2,50 euro per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau

Henk van Laar, Molenweg 2,
3911 SH Rhenen, tel: 0317-616072,
henkvanlaar@zonnet.nl
Website: www.terebinth.nl

Kopij

Kopij wordt in Word via e-mail aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden of via e-mail of op papier aangeleverd. De inleverdata voor 2004 zijn 15 juni en 15 oktober. De verschijningsdata zijn 1 september en 1 december.

Advertenties en inlegvellen
Ineke Verbeek: 070-3861256

Redactie

Sytze de Boer, Wim Cappers, Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Bert Pierik en Ineke Verbeek.
Redactieadres: Postbus 85177,
3009 MD Rotterdam. E-mail:
terebinth@box.nl
Overnemen artikelen en illustraties alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie.
Illustraties: Wim Cappers, Thijs IJzerman pagina 24, John Stoel pagina 25
Eindredactie: Ineke Verbeek
Lay-out: Millpress, Rotterdam
Hoofdreductie: Wim Cappers

ISSN: 1382-5259

Langs de rand van de loper

Toen prinses Juliana op zaterdag 20 maart 2004 overleed, had de publieke omroep een gefilmd in memoriam klaar liggen. Zo kreeg de kijker te zien, hoe Juliana op jeugdige leeftijd tijdens een officiële ontvangst min of meer bewust langs de rand van de uitgerolde loper een gebouw binnenwandelt.

Juliana negeerde het protocol vaker. Ze wilde niet conservatief, maar gewoon zijn. De vraag kan worden gesteld, in hoeverre er overeenkomsten zijn tussen haar persoonlijke levensvisie en de mentaliteit van het Nederlandse volk. In aansluiting daarop wordt gekeken, of het beeld van een gewone majesteit is terug te vinden in de organisatie van haar uitvaart. De recente bijzetting van prins Claus in 2002 dient hierbij als ijkpunt.

Het leven van Juliana vormt in zekere zin een koninklijke tegenhanger van dat van Catrinus Mak, dat Geert Mak in zijn *De eeuw van mijn vader* beschrijft. Vader Mak was dominee en leefde van 1899 tot 1982. Juliana, die in 1909 geboren werd, omvat met haar leven niet alleen meer jaren uit de 20ste eeuw, maar ook markeert zij als prinses en koningin historische gebeurtenissen. Zo liet het gefilmde in memoriam zien, hoe Juliana als prinsesje al kort na afloop van de Eerste Wereldoorlog in 1918 samen met haar moeder koningin Wilhelmina op het Haagse Malieveld enigszins verschrikt de toejuichingen van Limburgse jagers en Oranjegezinde burgers ondergaat om de revolutie onder leiding van de socialist P.J. Troelstra af te wenden. Juliana bekende later, dat zij de gebeurtenis als hoogst onaangenaam had ervaren.

Eigenlijk wilde ze een gewoon leven leiden. Haar moeder vond het al heel wat, dat Juliana op paleis Noordeinde anders dan zichzelf met drie meisjes van goede komaf in een heus klasje les kreeg. Maar zelfs hier voelde Juliana zich eenzaam. Tijdens de uitvaartdienst onthulde de dominee, dat Juliana een keer aan de aandacht ontsnapte en in de koets van haar klasge-

nootjes meereed. Toen de hofdame dit in de gaten kreeg, haalde ze Juliana direct uit het rijtuig. Als kroonprinses zonder broers en zussen werd zij beschermd opgevoed. Jaren later kon Juliana zich nog boos maken over het feit, dat haar het kinderlijke genoe-gen van een gezamenlijke rijtoer was ontzegd. Pas als jonge vrouw kreeg zij de gelegenheid een jaar lang temidden van studenten aan de Leidse universiteit te studeren.

Juliana was ook in haar element, toen zij tijdens de grote economische recessie in 1931 voorzitter werd van het Nationaal Crisis Comité. Dit strookte met haar sociale instelling. Na het overlijden van haar geliefde vader prins Hendrik in 1934 werd zij in zijn plaats bovendien voorzitter van het Nederlandsche Roode Kruis. Haar huwelijk met prins Bernhard in 1937 en de geboorte van vier dochters gaven haar de kans een enigszins normaal gezinsleven te leiden. Anders dan haarzelf was overkomen, stuurde zij haar kinderen naar gewone scholen. Het dagelijks leven werd overigens wel verstoord door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Als toekomstig staatshoofd moest Juliana in 1940 Nederland ontvluchten.

Na de bevrijding keerde ze terug en werd in 1948 als koningin ingehuldigd. Eenmaal hoogste gezagsdrager bleef ze niet zelden demonstratief gewoon. Haar grondige hekel aan fotografen is legendarisch. Tegelijk stapte het staatshoofd, dat zich traditioneel in koetsen en luxe wagens laat vervoeren, graag op de zo Nederlandse fiets.

Als koningin gaf zij reeds bovendien vanaf het eerste moment blijk van

haar voorkeur voor geweldloosheid. Tijdens de kerstboodschap van 1949, twee dagen voor de zwaar bevochten onafhankelijkheid van Indonesië, vroeg zij begrip voor het democratische verlangen van de Indonesiërs naar zelfstandigheid. Hoewel zij eerder doodvonnissen van oorlogsmisdadigers had ondertekend, verleende zij in 1952 gratie aan de Duitse kampbeul Willy Lages. En in datzelfde jaar nam zij tijdens haar staatsbezoek aan de Verenigde Staten openlijk afstand van de Koude Oorlog, door op coëxistentie met de Sovjet Unie en ontwapening aan te dringen. Op dat moment was de Koreaanse Oorlog, waaraan ook een Nederlands detachement onder de vlag van de Verenigde Naties deelnam, in volle gang.

Als moeder van een kind met een ernstige oogafwijking bleek koningin Juliana in de jaren vijftig ook bevattelijk te zijn voor alternatieve geneeswijzen. De Greet Hofmansaffaire liep in 1956 uit op een crisis in het huwelijk met prins Bernhard, waarbij zelfs het voortbestaan van de monarchie in het geding was. Uiteindelijk moest de gebedsgenezers het veld ruimen en werd de hofhouding gereorganiseerd.

Tijdens de huwelijken van haar dochters bleek opnieuw, dat koningin Juliana een gewone moeder wilde zijn. Ze aanvaardde, dat haar oudste dochter trouwde met een Duitser, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Wehrmacht dienst had gedaan. Als Nederlands-hervormd staatshoofd accepteerde zij bovendien de niet adellijke Pieter van Vollenhoven en de katholieke prins Carlos Hugo en Jorge Guillermo als schoonzonen. Huwelijksprotocol week bij Juliana voor levensgeluk.

In het verzuilde Nederland kwam haar oecumenische houding in 1998 nog eens tot uitdrukking bij het huwelijk van kleinzoon Maurits met de katholieke Marilène van den Broek. Tijdens de oecumenische kerkdienst ging prinses Juliana tot ontzetting van menig protestant én katholiek ter communie.

Juliana gaf dus op belangrijke momenten in haar leven blijk van haar hang naar het gewone. Ze voelde zich

Chappelle Ardente, Paleis Noordeinde

aangetrokken tot burgerlijkheid, geweldloosheid en oecumene. Daarmee nam ze als Nederlands staatshoofd ongewone standpunten in. Tegelijk sloot ze daarmee aan bij de naoorlogse mentaliteit. Juliana was in sommige opzichten haar tijd zelfs vooruit. Hollanditis, samenwerking tussen kerkgenootschappen en de populariteit van alternatieve geneeswijzen kregen pas jaren later de samenleving in hun greep.

Welke van haar persoonlijke visies zijn nu terug te vinden in de regeling van de uitvaart? Tijdens het laatste afscheid, dat de bevolking in paleis Noordeinde van haar kon nemen, werd druk gebruik gemaakt van een liftje. Geduldig hielpen lakeien bejaarden, invaliden maar ook een ouderpaar met kinderwagen machinaal omhoog. In de geest van Juliana konden alle burgers deelnemen aan het laatste defilé langs haar baar in de chappelle ardente.

Binnen het paleis mocht niet worden gefotografeerd. Dat zou niet alleen ongepast zijn. Maar ook strookte dit verbod met de weerzin van Juliana tegen opdringerige fotografen. In zekere zin was deze afkeer ook vertaald in de aankleding van de

rouwkoets. Opnieuw werd de paarse koets gebruikt, die tijdens de uitvaart van prins Claus voor het eerst dienst deed op het moment, dat het tweede paarse kabinet juist ten grave was gedragen. De kist was door witte doeken langs de zijkanten aan het zicht onttrokken.

Deze witte accenten verwezen vooral naar de witte uitvaarten in 1934 van haar grootmoeder koningin Emma en haar geliefde vader prins Hendrik. De kleur wit symboliseert de gedachte, dat de dood niet het einde van alles is. De reeds aanwezige pluimen op het dak en, niet te vergeten, de kleding van de vier dochters, completeerden de witte accenten van de uitvaart. Het gebruik van andere kleuren liet echter zien, dat de organisatie van deze uitvaart feitelijk een compromis was. Terwijl de hoge gasten over een grijze looper naar de kerk liepen, waren de steigers rond de kerktoren aan het oog onttrokken door zwart plastic, als betrof het een reusachtige rouwband.

De bijzetting kan evenmin pacifistisch worden genoemd. Ook al schalden de commando's wellicht minder luid en oogde de exercitie minder militair, evenals tijdens de uitvaart van haar schoonzoon prins Claus stonden

duizenden militairen langs de route en op het plein voor de Nieuwe Kerk. Bovendien waren het opnieuw militairen, die de kist droegen.

Daarentegen getuigde de keuze van de Nederlands-hervormde Juliana voor een remonstrantse dominee, die bovendien vrouw was, van haar oecumenische inslag. Hiermee zette zij als het ware godsdienstig een streep onder het conflict tussen gereformeerden en remonstranten, dat aan het begin van de 17de eeuw door toedoen van stadhouder prins Maurits op bloedige wijze was beslecht met de onthoofding van raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt.

De vormgeving van de uitvaart laat zien, dat Juliana zich maar met moeite aan het koninklijk uitvaartprotocol kon onttrekken. Dit is typerend voor het wisselende succes, waarmee zij een zo gewoon mogelijk leven had trachtten te leiden. Uiteindelijk kreeg Juliana tijdens de uitvaartdienst hulp van het Nederlandse weer: een windvlaag deed de grijze looper de lucht invliegen. Juliana zou deze doorbreking van het protocol geamuseerd hebben gadeslagen.

Wim Cappers

Bestuursfuncties

Voorzitter: Frank Keene, 023-5290919,
e-mail: keene@ciscon.nl
Secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256,
e-mail: ineke.e.verbeek@hetnet.nl
Penningmeester: Thijs IJzerman, 050-3119707,
e-mail: thijs.ijzerman@planet.nl

Van de bestuurstafel

Kort verslag van de Algemene Vergadering op 17 april 2004 te Soest

Op 17 maart kwamen weer een aantal trouwe leden van de vereniging naar de Algemene Vergadering. Deze keer lag de vergaderplaats behoorlijk centraal. Bovendien was de afstand tussen het station en de Aula van de Algemene Begraafplaats gemakkelijk te belopen. Er waren dan ook ruim dertig leden aanwezig.

Als eerste punt op de agenda werd op verzoek van de afzender een ingezonden brief besproken. Het probleem dat daar in werd beschreven is een algemeen probleem: de overlast op een begraafplaats van konijnen. De oplossing aangedragen door de brieveschrijver, namelijk afschieten is op een begraafplaats niet mogelijk omdat er schade kan ontstaan aan de grafstenen. De enige afdoende oplossing schijnt het inzetten van fretten te zijn.

Het verslag van de laatste ledenvergadering en het jaarverslag 2003 werden uiteindelijk na enkele rectificaties door de vergadering goedgekeurd.

Beleidsplan

Vervolgens werd het nieuwe Beleidsplan 2004-2009 besproken. Op een aantal opmerkingen na vond de meerderheid van de vergadering dit een goed plan om richting te geven aan de diverse activiteiten van de bestuursleden en de vereniging.

Een punt dat regelmatig terug komt is het Documentatiecentrum. Nu hebben een aantal leden behoorlijk wat knipsels die betrekking hebben op funeraire zaken. Hoe die zo onder te brengen in een archief dat het mogelijk is de informatie toegankelijk te maken voor anderen is nog een discussie punt binnen het bestuur. Een ander punt is waar een dergelijke verzameling onder gebracht kan worden. Dit geldt ook voor het archief van het bestuur en de vroegere stichting. Er zijn al enige tijd geleden afspraken gemaakt met het Uitvaart Museum bijvoorbeeld. Maar daar komt niet veel uit. Misschien is het beter nog eens met een nieuwe werkgroep aan de gang te gaan. Van de bestuursleden neemt hier José Hageman het initiatief.

Activiteitenplan

Op basis van het Beleidsplan stelt de voorzitter voor dat het bestuur het komende jaar vooral aandacht gaat besteden aan het organiseren van de bibliotheek en het archief. Dat is tenslotte voor een deel de geschiedenis van de vereniging. Ook moet veel meer gedaan aan PR en acquisitie.

Ons nieuwe bestuurslid Hans Schuttevaar gaat hiermee aan de gang. En natuurlijk moeten er meer nieuwe en vooral graag jongere leden geworven worden. Dit is echter niet alleen een taak voor het bestuur, maar daar zouden alle leden wat aan kunnen doen.

Bestuurssamenstelling

Leon Bok heeft de volledig toegestane tijd als bestuurslid vol gemaakt en moet dan nu ook statutair aftreden. Hij blijft gelukkig actief voor de vereniging; hij is nu aangesteld als landelijk regiocoördinator.

De door het bestuur voorgedragen nieuwe lid Hans Schuttevaar werd met acclamatie gekozen om Leon's plaats in te nemen. Hij stelde zich kort voor. Hij werkt op het ogenblik als uitvaartverzorger, en heeft veel werk op het gebied van rouw en verlies begeleiding.

Benoeming ereleden

Onze vereniging benoemt niet gauw ereleden. Maar voor Henk en Marietje Mandersloot-Donner was dit toch wat het bestuur aan de vergadering wilde voorleggen. Zij maakten beide vele jaren deel uit van de excursie commissie, waren actief als regiocoördinatoren, ontbraken zelden op excursies. Men kon altijd een beroep op ze doen als er mensen

nodig waren om een stand te bemannen. Maar vooral hebben zij lange tijd de verzending van het tijdschrift verzorgd.

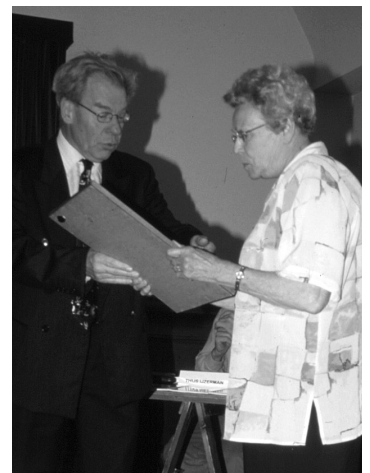
Niet erg opwindend werk dat toch gedaan moest worden. Bovendien was Henk lange tijd bestuurslid. De voorzitter sprak Marietje toe en overhandigde haar een mooi gecalligrafeerde oorkonde.

Na de ochtend vergadering was het tijd om heerlijk buiten van een broodje te genieten.

Vervolgens gaf Rien Schouten een interessante lezing met de volgende titel: 'Aandacht voor het einde; over de wisselwerking tussen cultuurhistorisch onderzoek en de hedendaagse praktijk'.

Benoeming lid in de Orde van Oranje-Nassau

Donderdag 29 april hebben alle burgemeesters in Nederland het druk. Ter gelegenheid van de verjaardag van de Koningin heeft dan de zogenaamde lintjesregen plaats. Ook dit jaar kregen vooral mensen die zich actief, meestal als vrijwilliger, inzetten voor hun omgeving een dergelijke benoeming.

De voorzitter overhandigt Marietje Mandersloot-Donner haar oorkonde

Dit jaar was ons lid en regiocoördinator Teun Oosterbroek daarbij. Hij werd benoemd tot Lid in de Orde van Oranje-Nassau. Hij kreeg dit niet alleen voor het vele werk dat hij verzet voor behoud en restauratie van begraafplaatsen in zijn regio. Hij draagt ook zorg voor, en dit ligt in het verlengde van zijn werk voor de Terebinth, het onderhoud en behoud van landschappelijk belangrijke elementen als de nog steeds in het Overijsselse te vinden meidoornhagen.

Teun, en familie natuurlijk, van harte gefeliciteerd met deze benoeming.

Regionieuws

REGIO 9

Achterhoek en IJsselzoom

Op 29 april jongstleden heeft het gemeentebestuur van Winterswijk de officiële starthandeling gegeven voor de restauratie en renovatie van de Oude Algemene Begraafplaats aan de Singelweg te Winterswijk. Hierbij waren wij aanwezig.

Eind maart 1999 ontving het Terebinthbureau naar aanleiding van de televisie uitzending van Teleac over oude begraafplaatsen een klacht over de slechte toestand van de begraafplaats. Rita Hulsman vroeg ons als regiocoördinatoren of wij er iets aan konden doen. Dat hebben wij geweten. Het is een lange weg geworden. Maar wij hopen dat mede door onze inzet de oude begraafplaats behouden is gebleven.

In het voorjaar zijn op de R.K. begraafplaats van de Parochie Maria Onbevlekt in Heeten (gemeente Raalte) 375 graven geruimd en is het kerkhof opnieuw ingericht. Op het kerkhof kan nu weer begraven worden. Op verzoek van de werkgroep hebben wij in november 2002 aangegeven welke grafstenen en dergelijke waardevol waren om te bewaren. Helaas is veel verloren gegaan omdat prioriteit werd gegeven aan het opnieuw uitgeven van graven.

Het realiseren van een bosbegravingplaats in Okkenbroek (gemeente Deventer) nabij Holten is van de baan nu het grootste deel van de inwoners hier tegen is. De grondeigenaar van het bos Stichting IJssellandschap vindt het jammer dat het voorlopig niet doorgaat. Misschien is de tijd over een paar jaar er wel rijp voor. Alleen is het dan misschien te laat en hebben de initiatiefnemers (Stichting Oerbos) elders een bosbegravingplaats gerealiseerd.

Op 20 september 2003 heeft een excursie plaatsgevonden naar de begraafplaatsen op en rond de Sallandse Heuvelrug. Ook is een bezoek gebracht aan het "Oale Kerkhof" aan de Koestraat in Hellendoorn.

De historische kring heeft het gemeentebestuur in verband met het ontwerp-bestemmingsplan voor Hellendoorn-dorp verzocht het Oale Kerkhof op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen.

Het college acht het echter niet wenselijk om het kerkhof

op voorhand al aan te wijzen als gemeentelijk monument nog voordat hiertoe de gebruikelijke procedure is doorgelopen. Het perceel is wel aangewezen als waardevol groen. Hoewel het niet in onze regio is (vacant), willen wij hen die het kerkhof bezocht hebben deze informatie niet onthouden.

Teun en Else Oosterbroek

REGIO 6

Kop Overijssel/Zuid Drenthe

Huizen

De heer Jan Veerman, vertegenwoordiger van de Stichting Behoud het oude dorp en Historische kring Huizen, kennen de leden van de Terebinth als de rondleider op de Algemene begraafplaats van Huizen na de jaarvergadering van 2002. Daar liet hij onder anderen het vissersgedeelte zien, een gedeelte waar geen enkel grafmonument stond. Dit betreft niet een probleem als geldgebrek bijvoorbeeld, maar volgens de Bijbel is de dood de laatste vijand en voor je vijand richt je geen gedenksteen op.

Dit voor Nederland unieke gedeelte stond op de nominatie te worden geruimd.

Door actie van de Stichting en een werkgroep heeft het College voorlopig afgezien van ruiming.

Midlaren (Drenthe)

De bewoners van Midlaren (Gemeente Tynaarlo) missen een eigen begraafplaats. In de praktijk moeten de doden worden begraven op de verder afgelegen begraafplaats van Noordlaren. De gemeente wil vanwege de kosten geen begraafplaats aanleggen in Midlaren.

Een werkgroep heeft nu besloten om zelf een begraafplaats aan te leggen.

Op zaterdag 17 april zijn het College en andere belangstellenden uitgenodigd op een bijeenkomst om te luisteren naar verschillende sprekers, waaronder ondergetekende. Vervolgens werd de locatie bezocht waar de beoogde begraafplaats zal worden ingericht. Het wordt een natuurbegravingplaats passend in het Drentse landschap met heuvels en als grafstenen zijn uitsluitend keien toegestaan.

Wim Vlaanderen

Chris Adriaanse overleden

Op 18 maart jongst leden is Chris Adriaanse uit Roosendaal na een langdurig ziekbed overleden. Op maandag 22 maart is Chris onder buitengewone grote belangstelling begraven op het pittoreske parochiekerkhof van Moersstraten. Weinigen van u zullen Chris misschien kennen, een enkele maal ging hij mee op een Terebinth excursie. Trinet Adriaanse, zijn vrouw, is bekender bij de Terebinth. Zij organiseerde jaren geleden de prachtige excursie naar West-Brabant. Bijzonder actief was en is Trinet met het behoud van de oude begraafplaats aan de Bredaseweg in Roosendaal.

Vervolg op bladzijde 26

Met oprechte deelneming

Onder de titel 'Met oprechte deelneming - rouwen, rituelen en rijtuigen' is in het Nationaal Rijtuigmuseum in Leek een expositie ingericht over de uitvaartcultuur in Nederland.

De tentoonstelling is voornamelijk ingericht met voorwerpen afkomstig uit de collectie van het Nationaal Uitvaartmuseum dat in 2005 haar deuren hoopt te openen. De expositie bestaat uit verschillende delen. Een deel beslaat de gebruiken uit het verleden tot ongeveer de eerste helft van de twintigste eeuw en een deel besteedt aandacht aan de hedendaags praktijk en mogelijkheden.

Bij het deel wat betrekking heeft op het verleden wordt aandacht besteed aan begrafenissen uit de prehistorie (schaalmodel van een grafheuvel en urnen met crematieresten). Verder komen aan bod de opkomst en de geschiedenis van begrafenisverenigingen en -verzekeringsmaatschappijen

en voorwerpen die bij uitvaarten gebruikt worden. Als voorbeelden van het laatste zijn onder andere een baar en een kinderbaar van het vissersgilde uit Stavoren opgesteld. In vroeger tijden was het soms gebruikelijk om tijdens de rouwperiode een speciaal rouwsvies te gebruiken. Een wat curieus item zijn de teksten van het toneelstuk 'De begrafenis van Manke Nelis' wat blijkens de geëxposeerde teksten in de loop der jaren steeds weer opnieuw is opgevoerd. Uiteindelijk is het nog in de vorm van een lied op een 45 toerenplaatje opgenomen. In een rijtuigmuseum kunnen lijkkoetsen en volgrijtuigen uiteraard niet ontbreken maar ook een van de eerste gemotoriseerde lijkwagens is te zien.

Het regionale en plaatselijke aspect wordt niet verwaarloosd. Door middel van een fotomontage wordt een beeld gegeven van het interieur van de kerk van Midwolde waar het bekende grafmonument van Anna van Ewsum met haar twee echtgenoten (gemaakt door Rombout Verhulst) staat. Verder een blik op de grafkelder onder der kerk waar de resten van leden van de families Van Ewsum en Von Inn und Kniphausen zijn bijgezet. Komend najaar zal de kelder een week voor het publiek opengesteld worden. Verder wordt er aandacht besteed aan het ongeluk in 1907 van de familie Van Panhuys. Enkele leden van de familie Van Panhuys, bewoners van de borg Nienoord in Leek en onder anderen de oud-commissaris der Koningin in Groningen en diens zoon de burgemeester van Leek verdrongen met hun echtgenotes in het Hoendiep toen zij met een koets onderweg waren van Groningen naar Leek. Alleen de koetsier overleefde het ongeval. Dit ongeluk maakte grote indruk in de provincie en leidde tot de nodige publiciteit. Te zien valt hoe de knecht die ook bij het ongeluk om kwam, thuis werd opgebaard met afgedekte vogelkooi, zwarte doek over de klok en spiegel en rouwbanden over een afbeelding van het familiewapen Van Panhuys.

Het andere deel van de expositie besteedt aandacht aan meer hedendaagse vormen van rouw en uitvaart. Te zien zijn onder meer kisten die gemaakt zijn ten behoeve van een ontwerpwedstrijd. Dit heeft geleid tot uiteenlopende modellen, bijvoorbeeld in de vorm van een racewagen en een vliegtuig. Herkenbaar zijn de ontwikkelingen in de laatste decennia van de twintigste eeuw, wanneer onder invloed van medische ontwikkelingen begrafenissen en crematies steeds persoonlijker worden. Zelfgekozen ontwerpen van urnen, beschilderde doodskisten maar ook prachtig bewerkte baarkleden tot en met de uitvaartbus en de uitvaartwinkel geven een actueel beeld. Voor velen nog onbekend zijn de rituelen uit niet-Christelijke religies.

Uitvaart Koninginmoeder Emma

Thijs IJzerman

Beeldende kunst op Groninger kerkhoven

Hoe kun je historische kerkhoven die niet meer als begraafplaats in gebruik zijn, een eigentijdse functie geven? In Groningen presenteert de Stichting Oude Groninger Kerken een beeldende kunst project dat acht oude kerkhoven weer helemaal bij de tijd moeten brengen.

In de kerk van Wittewierum waren op 1 april jongstleden de ontwerpen te zien die negen kunstenaars hebben ingediend voor 'Beeldende Kunst op Groninger Kerkhoven'. Deze activiteit is een vervolg op het inmiddels afgesloten project 'Kerken in het Groen', dat ten doel had vijftig markante oude kerkhoven uit het bezit van de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) op te knappen. De meeste van die kerkhoven liggen op eeuwenoude wierden en zijn beeldbepalende elementen in het landschap.

Nieuwe functie

Maar een kerkhof dat in ere hersteld is, moet weer een functie krijgen om het voortbestaan veilig te stellen. Maar welke? Een in 1999 gehouden symposium over de rol die kerkhoven kunnen spelen bij de ontplooiing van cultuurhistorische activiteiten, bracht uitkomst. Hier kwam het idee naar boven om de toeristische waarde van kerken en kerkhoven een extra dimensie te geven door de toepassing van hedendaagse beeldende kunst. Bovendien zouden de kunstwerken een brug moeten slaan tussen verleden en heden.

Sneetjes cake

Zo ontstond het project 'Beeldende Kunst op Groninger Kerkhoven'. De SOGK zocht acht locaties uit. Vervolgens selecteerde ze in samenwerking met de Stichting Kunst en Openbare Ruimte (SKOR) negen kunstenaars met verschillende culturele achtergronden. Zij kregen de opdracht om voorstellen te ontwikkelen voor een gedenksteen gewijd aan een zelfgekozen figuur of grootheid. De kunstwerken zouden een relatie moeten hebben met de functie en betekenis van het kerkhof en ze zouden de tijd moeten kunnen trotseren. Het heeft geresulteerd in negen opmerkelijke ontwerpen. Zo bedacht Pieter Laurens Mol voor Obergum een sculptuur van twaalf rechthoekige stenen, onder een hoek van 45 graden tegen elkaar leunend en op hun plaats gehouden door een platte, liggende 'zerk'.

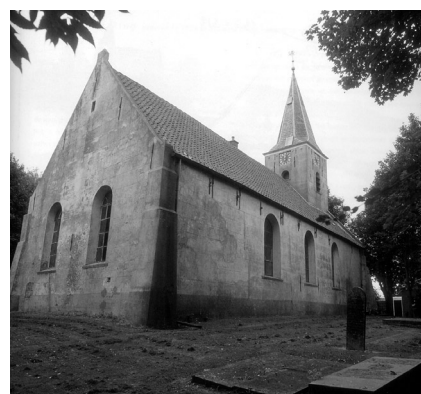
Mols inspiratie voor dit werk was het beeld van losjes tegen elkaar leunende sneetjes cake, waar het morgenlicht op valt. Op de rand van de stenen zijn inscripties aangebracht afkomstig uit de muzieknotatie, zoals: 'Op zangerige wijze' en 'Erg kalm, eerder traag'.

Oosterse inktsteen

De Amerikaan David Kremers stelt iets heel anders voor: hij wil op het kerkhof van Oosternieland door middel van genetische manipulatie nieuwe plantensoorten op slijtvaste armaturen uitzetten. Als het aan Huang Yong Ping ligt, komt er op het kerkhof van Vierhuizen een stenen platform met daarop langs de rand een watergeul en een fonteintje. De vorm van het platform is gebaseerd op een oosterse inktsteen en een westerse grafsteen. Wierhuizen krijgt een Afrikaans tintje als het nagemaakte skelet van een kerk uit Cotonou, gelegen in het Afrikaanse land Benin, op het kerkhof wordt geplaatst. Dat is tenminste het voornemen van Meschac Gaba.

Beenderen in brons

Jan Kuipers ontwierp voor Wittewierum een 1.80 meter hoge en 1.30 meter brede sculptuur, een stapeling van menselijke beenderen die in brons zijn afgegoten. De kunstenaar beschouwt zijn sculptuur als een hedendaagse 'danse macabre',

Kerk en kerkhof Vierhuizen.

geïnspireerd op het ossuarium in Sedlec in Tsjechië, waar vazen van beenderen staan. Een lange bank met uitzicht op het landschap en de horizon is onderdeel van het kunstwerk van JCJ Vanderheyden. De bank is gesitueerd aan de rand van het kerkhof van Woltersum, erachter staat een 3.50 meter hoge en 1.60 meter brede poort van Belgische hardsteen.

Wonderlijke drie-eenheid

De ontwerpen zijn er, nu het geld voor de uitvoering nog. De SOGK gaat fondsen werven door middel van de publicatie *Op hoogte gedacht*, waarin de ontwerpen worden toegelicht. In november 2004 wordt de financiële balans opgemaakt. Dan zal duidelijk worden welke ontwerpen verwezenlijkt kunnen worden, allemaal of enkele. De SOGK hoopt op allemaal, en verwacht dat de eigentijdse kunstwerken 'een stil verbond aangaan met het eeuwenoude ensemble van kerk en kerkhof zodat, als betekenisvolle overbrugging in de tijd, zich een wonderlijke drie-eenheid kan openbaren van kerk, kerkhof en kunst.'

Rita Hulsmans

Graven op internet

Op internet kun je eindeloos zoeken naar informatie over elk willekeurig onderwerp. Op zoek naar informatie over begraafplaatsen in Friesland zag ik een link naar de site 'Graven op internet'. Een grappige naam want zoeken op internet is eigenlijk een vorm van graven.

Hoe meer je graaft op internet, hoe meer je vindt. Bij het project 'Graven op internet' zijn de Amsterdammers die in de Oude Kerk hun laatste rustplaats vonden weer tot leven gebracht. Veel grafstenen in

de kerk dragen teksten met informatie over de personen die eronder liggen, maar sommigen hebben alleen een nummer.

Vervolg op bladzijde 26

Vervolg van bladzijde 23

Een begraafplaats aldaar met een museumveld aan grafmonumenten die door de gemeente enorm verwaarloosd werden. Daar hebben Trinet en Chris een lange moeizame strijd tegen gevoerd. Chris was meer de man op de achtergrond, hij kon goed organiseren en was vasthoudend. Chris mocht 59 jaar worden. We wensen Trinet kracht om verder te gaan.

Wim Vlaanderen

Ada Wille en Wim Vlaanderen gastdocenten op de Universiteit te Wageningen.

In het kader van een ontwerp practicum voor 2e jaarsstudenten werd oud-student Ada Wille benaderd voor een workshop als introductie op het thema van het practicum: begraafplaatsen. Ada stelde een schema op voor een week met diverse sprekers uit het werkveld (Leon Bok - RDMZ, Erik Blok - tuinhistoricus) en de Terebinth (Wim Vlaanderen), en excursies naar relevante begraafplaatsen. Na deze introductie gaan de studenten ontwerpen aan een uitbreiding voor de begraafplaats in Doorn, waar Buro Mien Ruys momenteel mee bezig is. Studenten en docenten waren blij met de gedegen, interessante en ook ludieke introductie (tot hun verbazing werd er ook veel gelachen) en waren goed voorbereid door alle informatie. Het is een goede zaak dat de studierichting en Tuin en Landschaparchitectuur ook aandacht schenkt aan het inrichten van begraafplaatsen.

Ander nieuws

Terebinthhout gezocht. Wie helpt?

Het bestuur heeft geconstateerd dat onze voorzitter een bij zijn functie behorend attribuut mist, namelijk een voorzittershamer. Nu kan je die zo in een winkel kopen, maar wij willen eigenlijk iets origineels: een hamer van een echte Terebinth (Terpentijnboom, Pistaches terebinthus).

De enkele die ons land rijk is staan in de Hortus. Dus dat wordt moeilijk om daar een hamer uit te snijden. De enige mogelijkheid die overblijft is om iemand te vinden die naar Turkije of naar Israël op vakantie gaat en te vragen of hij of zij een stuk hout van de Pistaches terebinthus mee kan nemen. Gaat u op vakantie naar die regio of kent u iemand die daarheen gaat en een dergelijk stuk hout mee wil nemen, neemt u dan contact op met ondergetekende. Ook graag als u aan houtbewerking doet en kans ziet van het hout een hamer te maken.

Thijs IJzerman, 050-3119707, thijs.ijzerman@planet.nl

Nieuw redactielid

Sinds maart 2004 maak ik deel uit van de redactie van Terebinth. Ik ben toeristisch journalist en schrijf voor verschillende uitgeverijen reisgidsen over Nederlandse en buitenlandse bestemmingen. Ik heb een grote voorliefde voor kerkhoven en begraafplaatsen. Als ik voor mijn werk een kerk bezoek loop ik altijd even over het kerkhof of maak een omweg om over een begraafplaats te dwalen. Tijdens mijn studie aardrijkskunde aan de lerarenopleiding vertelde een docent dat het kerkhof de geschiedenis van een dorp of stad vertelt. Een wandeling langs de graven legde de sociale stratificatie van een dorp bloot. Wie waren de bazen, wie de knechten? Welke ramp heeft er plaatsgevonden of welke besmettelijke ziekte heeft het dorp geteisterd? Je kon het allemaal lezen op het kerkhof. Vol goede moed togen we tijdens een excursie op Sicilië naar het dorpskerkhof om het geleerde in praktijk te brengen. Maar helaas, binnen enkele minuten werden we door een boze opzichter verjaagd. Hij duldde geen pottenkijkers op zijn dodenakker. Voorlopig beperk ik mijn schrijfwerk tot recensies en de nieuwe rubriek Graven op internet, maar ik hoop op termijn ook artikelen te schrijven. Misschien verschijnt er ooit nog van mijn hand de Capitoel Reisgids *De Mooiste Begraafplaatsen in Nederland*. Ik zal deze met veel plezier schrijven.

Bartho Hendriksen, www.tekstbureau-hendriksen.nl

Vervolg van bladzijde 25

Aan de hand van gegevens die bewaard zijn gebleven wordt het verhaal van deze onbekende Amsterdammers verteld. Op de plaatgrond van de kerkvloer staan alle graven ingetekend en met een klik op de muis komen de gegevens van de overledene(n) beschikbaar. Onder de steen 'Saskia 19 juni 1642' in de Weitkoperskapel (graf nr.29) ligt Saskia (van) Uylenburgh begraven. Rembrandt van Rijn kocht bij de dood van zijn vrouw dit graf. Twintig jaar later verkocht hij het om met de opbrengst de begrafenis van Hendrickje Stoffels, zijn tweede echtgenote, te betalen. In een

kleine fotogalerij zijn de grafsteen en verschillende details van de steen te bezichtigen. De site is prachtig vormgegeven en geeft extra informatie over bekende, zoals de organist en componist Jan Pieterszoon Sweelinck, en onbekende personen die in de loop der eeuwen in de kerk zijn begraven. Daarnaast wordt nog een virtuele wandeling van de Dam naar de Oude Kerk op de site aangeboden. De Amerikaanse site 'Find a Grave' geeft informatie over de graven van beroemde en minder beroemde wereldburgers. Als je 'Queen Juliana' intikt bij de interne zoekmachine, krijg je als antwoord 'Nieuwe kerk, Delft'. En zo is het graf van bijna elke be-

roemdheid terug te vinden. Soms met een foto van het graf en met persoonlijke herinneringen aan de betreffende persoon van bezoekers. De site is in 1995 opgezet door Jim Tipton uit Denver. Hij bezocht als hobby graven van bekende Amerikanen, maar kon geen site op internet vinden die zijn interesse deelde. Hij besloot zelf een site te maken. Dankzij medewerkers uit alle delen van de wereld is deze uitgegroeid tot de huidige omvangrijke database met 5,4 miljoen records. Informatie: Graven op internet, www.gravenopinternet.nl; Find a Grave, www.findagrave.com

Bartho Hendriksen

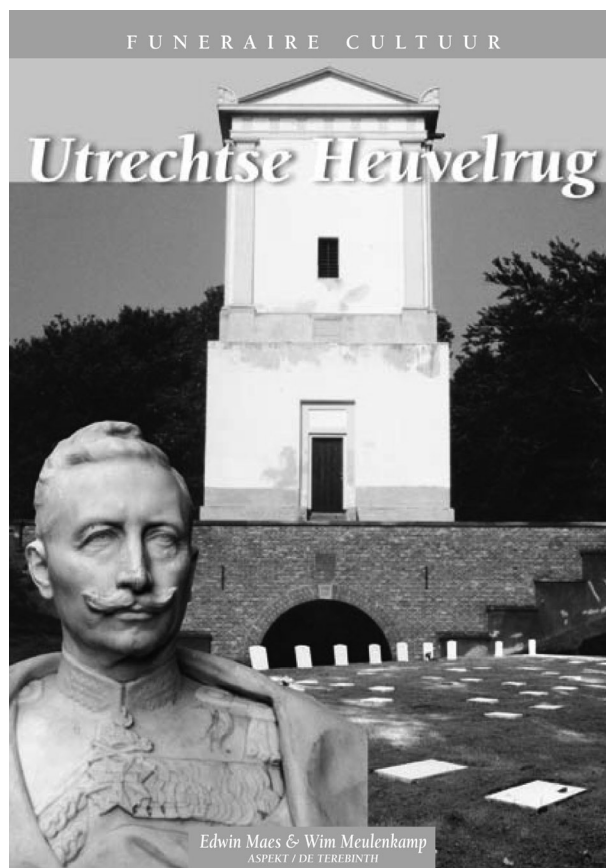
Ledenservice reeks Funeraire Cultuur

De reeks Funeraire Cultuur is in mei 2001 met het deel Den Haag van start gegaan. De hoofdreeks zal in totaal 25 delen omvatten, elk jaar verschijnen er twee of drie boekjes. Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. U kunt zich via de bon inschrijven op deze hoofdreeks, waarna u per jaar of per deel een factuur krijgt.

In 2002 is, dankzij het enthousiasme en de steun van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, de Provincie Zuid-Holland en het Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland, een deelreeks ontstaan die alle cultuurregio's van deze provincie zal beschrijven. Het in 2001 verschenen deel Alblasserwaard & Vijfheerenlanden maakt zowel deel uit van de hoofdreeks als van de deelreeks. De overige tien delen behoren tot de deelreeks Zuid-Holland. Voor de tien delen van de deelreeks Zuid-Holland kunt u zich apart inschrijven op het tweede gedeelte van de bon. U krijgt per jaar (drie delen) een factuur.

De winkelprijs is 9,98 euro per deel, de inleiding telt meer bladzijden en kost 11,98 euro.

U kunt als lid met korting de reeks of delen daarvan bestellen met onderstaande bon, die u invult, kopieert en faxt naar 010 – 4212762. Opsturen kan ook: De Terebinth, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam. Meer informatie over de deeltjes vindt u op de website van de Terebinth: www.terebinth.nl

Bon S.v.p. uw voorkeur aankruisen:

Hoofdreeks

- ik schrijf in voor 24 delen voor een totaalbedrag van 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor 12 delen voor een totaalbedrag van 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor de 2, 3 of 4 delen die in 2004 verschijnen voor een bedrag van 7,96 euro per deel inclusief verzendkosten.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Telefoon: _____

Datum: _____ Handtekening: _____

Deelreeks Zuid-Holland

- ik schrijf in voor 10 delen voor een totaalbedrag van 79,50 euro inclusief verzendkosten.
- ik schrijf in voor de 3 delen die in 2004 verschijnen voor een totaalbedrag van 23,88 euro inclusief verzendkosten.

Rigor Mortis

Bij de Terebinth gaat het om de zorg rond dood en rustplaats. Daarbij is respect voor de behandeling van de overledene een vanzelfsprekende eis. De overledene blijft als het ware als mens bestaan, je denkt over je overleden moeder niet als kadaver, maar over wat ze voor je was. Het boek van Mary Roach staat haaks op die invalshoek, haar boek gaat niet over personen die zijn overleden, maar over stoffelijke overschotten en dat is een groot verschil. Haar doden zijn dood. Ze zijn geobjectiveerd, tot een ding gemaakt. Het blijkt dan dat doden nog heel wat nut voor de levenden kunnen hebben. Het boek gaat vooral over het gebruik van lichamen voor het onderzoeken van dingen die je op andere wijze niet te weten kunt komen.

Hoe weet je bijvoorbeeld wat er met de inzittenden van een auto gebeurt bij een botsing, hoe weet je op welke wijze een vliegtuig verongelukt is of hoe weet je hoe lang een lichaam al dood is. Dat is allemaal heel nuttige kennis die met behulp van stoffelijke overschotten verkregen kan worden. In het verleden ging het ook over nu wat vreemd klinkende vragen als waar zich de ziel bevindt, in het hart of in het hoofd.

Daar hoort een hilarisch experiment bij dat werd uitgevoerd op het schavot, achter de guillotine. Dokter Beaurieux riep daar het zojuist in de mand gevallen afgehakte hoofd van een misdadiger met zijn naam aan. Deze opende de ogen en keek de arts intensief aan. Dat deed hij tot tweemaal toe, toen braken de ogen en was het afgelopen. De experimenten leidden uiteindelijk ook tot het transplanteren van hoofden (bij honden). Of neem het kruisigen van lijken om na te gaan of de bloedvlekken op de lijkwade van Turijn aan een kruis ontstaan zouden kunnen zijn en waar je dan de spijkers door de handen of polsen moet slaan. 'Al 2000 jaar zijn kadavers -sommige vrijwillig, andere ongewild- betrokken bij de stoutmoedigste vorderingen en belachelijkste ondernemingen in de wetenschap'.

Omdat Roach een journalistiek boek heeft geschreven en bovendien

heel wat humor door haar verslag mengt (zelfs de voetnoten zijn de moeite waard) is het een heel leesbaar boek geworden. In haar tocht langs snijzalen, laboratoria en proefopstellingen van autofabrikanten is Roach een nieuwsgierige voyeur, ze stelt zich naïef op tegenover de vaak wantrouwende snijders, schutters en kruisigers. Allemaal professionals die gewend zijn dat de buitenwereld wat vreemd op hun werk reageert.

Ook die professionals objectiveren overigens meestal de lichamen waar ze mee bezig zijn, door in ieder geval geen achtergronden of namen te kennen, maar ook veel directer door het hoofd te bedekken. Daar zit het kenmerkende wat een lichaam een persoon maakt. Roach vergelijkt dat objectiverende met de wijze waarop wij een koteletje bij de slager bestellen in plaats van een herkenbaar stuk van een herkenbaar varken.

Terwijl tegenwoordig proeven gedaan worden op lichamen die afkomstig zijn van vrijwillig hun lichaam na hun dood ter beschikking stellende personen, was dat nog niet zo lang geleden heel anders. Artsen in de achttiende eeuw oefenden meestal op terechtgestelde misdadigers maar ook wel op door bendes gestolen stoffelijke overschotten. In haar boek komt ook de omstreden patholoog/kunstenaar Gunther von Hagens ter sprake die in China in 'Plastinatiestad' lichamen prepareert met vloeibaar siliconenpolymeer. Recent meldde het Duitse blad *Der Spiegel* dat sommige van die lichamen (kogel)gaatjes in het hoofd vertoonden, waarschijnlijk geëxecuteerden dus. Von Hagens had altijd beweerd dat hij werkte met vrijwillig ter beschikking gestelde lichamen.

De volgens Trouw inmiddels bijna veertien miljoen bezoekers aan de Körperwelten van Von Hagens bewijzen dat het dode lichaam blijft intrigeren. Dit boek geeft over het leven van lijken na de dood heel wat informatie. Of het aantal ter beschikking gestelde lichamen door het boek zal stijgen mag overigens betwijfeld worden. Op zijn minst zullen velen garanties vragen dat hun lichaam niet voor alles gebruikt zal worden.

Mary Roach, Rigor mortis. Over de lotgevallen van de doden. (Amsterdam: Ambo, 2003, ISBN 90 263 1791 3, 270 blz., 24,90 euro, oorspr. Stiff. *The Curious Life of Human Cadavers*).

Henk de Feijter

Natuurfilosofie

Sinds jaar en dag doet prinses Irene zich kennen als een eigenzinnige vrouw. Als telg uit een protestants geslacht trouwde zij in de jaren zestig met een katholiek. In de daarop volgende decennia maakte Nederland kennis met andere progressieve standpunten. In de jaren zeventig publiceerde prinses Irene een boek over feminisme om begin jaren tachtig één van de roemruchte demonstraties tegen de plaatsing van raketten toe te spreken. In de jaren negentig presenteerde zij zich vooral als denker over de natuur, waarmee zij een welhaast mystieke band onderhoudt.

In het nieuwe millennium verbinden haar gedachten over de natuur zich met het levenseinde. Vorig jaar was prinses Irene gastspreker tijdens het Concerto in Memoriam, dat de Facultatieve Groep sinds 1995 in de tuin van crematorium Velsen voor nabestaanden organiseert. Onlangs was zij eregast tijdens de herdenking, dat vijftig jaar geleden crematorium Dieren werd geopend. Vlak na het overlijden van haar evenmin ouderwetse moeder koningin Juliana vertelde zij, hoe troostrijk voor de nabestaanden de gedachte kan zijn, dat levenden en overledenen deel uitmaken van de allesomvattende natuur.

Deze natuurfilosofie is in woord en beeld uitgewerkt in een boekje, dat nabestaanden na een uitvaart bij de crematoria en begraafplaatsen van de Facultatieve Groep kunnen krijgen. Haar denkbeelden vertonen overeenkomsten met het idee van de kringloop der natuur, die de Nederlandse hoogleraar J. Moleschott in 1852 beschreef. De teruggave van materie aan de natuur was voor hem een argument ten gunste van crema-

Colombarium Wolbeek bij crematorium Dieren

tie. Prinses Irene benadrukt echter het niet stoffelijke, dat volgens haar in de natuur is terug te vinden. Zo beschouwt gaat het levenseinde op in de natuur en schept tegelijk ruimte voor nieuw leven.

I. van Lippe-Biesterveld, Een beschouwing rondom sterven en afscheid nemen (Den Haag: Facultatieve Media, 2004, ISBN 90-808697-1-6, 37 blz., verkrijgbaar na een uitvaart bij de crematoria en begraafplaatsen van de Facultatieve Groep).

Wim Cappers

Inventarisatierapport

Vorig jaar organiseerde Vereniging de Terebinth een excursie naar de Sallandse Heuvelrug. De deelnemers bezochten onder andere de eerste algemene begraafplaats van Hellendoorn. Het voorste deel bleek opvallend genoeg te bestaan uit gras. Pas achteraan waren een aantal zerken en grafkelders te vinden.

De achtergrond hiervan wordt uit de doeken gedaan in het inventa-

risatierapport, dat de Stichting 't Oale Karkhof Hellendoorn in 2000 samenstelde. Na het verbod op het begraven in kerken is deze algemene begraafplaats in 1829 geopend. Toen de gemeente in 1898 een nieuwe algemene begraafplaats in gebruik nam, verviel de oude dodenakker. In de periode 1925-1975 deed de oude begraafplaats zelfs dienst als gemeentelijke opslag van materialen. Dit onderstreept nog eens, dat ook een betrekkelijk traditionele samenleving destijds minder oog had voor funeraire cultuur.

Ook de hernieuwde belangstelling voor oude begraafplaatsen is uit deze Overijsselse geschiedenis af te lezen. In 1978 werd de begraafplaats omgetoverd in een wandelpark met speeltuintje. Dat geschiedde in de tijd, dat directeur R. van Bruggen zijn bekende nota over de begraafplaats als wandelpark aan de gemeente Utrecht presenteerde.

Nu waakt Stichting 't Oale Karkhof Hellendoorn over de restanten van de begraafplaats. Deels betreft het stenen, die in 1978 door arbeiders

achteraan zijn neergelegd. Het inventarisatieverslag geeft een opsomming van alle grafschriften. Plattegronden geven de locatie van de stenen aan. Met het inventarisatieverslag in de hand kan kortom een interessante wandeling worden gemaakt door het negentiende eeuwse verleden van Hellendoorn.

't Oale Karkhof Hellendoorn 1829-1897. Grafzerken op 't oale karkhof geïnventariseerd 1997. Niet uitgegeven inventarisatierapport Stichting 't Oale Karkhof Hellendoorn, maart 2000, 27 blz. Te bestellen bij H.E. van Amerongen, Koestraat 2, 7447 CG Hellendoorn, telefoon: 0548-654338, 5,50 euro inclusief verzendkosten).

Wim Cappers

Verslag excursie Bloemendaal

Getuigen in de duinen

In Bloemendaal is het goed toeven. Mensen wonen er veelal in ruime huizen. Strand en zee zijn vlakbij en in de duinen kun je heerlijk wandelen en fietsen. De kustplaats vormt daarom ook voor dagjesmensen een ideale bestemming. Dat gold tevens voor de deelnemers aan de Terebinthexcursie op 21 maart. Het funeraire programma omvatte een bezichtiging van de vertrouwde katholieke en joodse begraafplaatsen. Daarnaast brachten de deelnemers een bezoek aan de erebegraafplaats.

Laatstgenoemd excursieonderdeel plaatst het op het eerste gezicht lieflijke Bloemendaal in een minder idyllisch daglicht. Wie namelijk door de duinen wandelt of fietst, ziet op verschillende plaatsen monumenten in het zand staan. De helaas wat moeilijk leesbare opschriften vermelden, hoeveel verzetsmensen hier tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn gefusilleerd. Daarnaast zijn nog eens ruim driehonderd elders vermoorde verzetsmensen in de Bloemendaalse duinen begraven. De gemarkeerde executieplaatsen en massagraven en de erebegraafplaats doen de duinpannen veranderen in een wat sinister cultuurlandschap, dat getuigt van de botsing tussen ideologieën tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Na afloop van de oorlog is begonnen met het opgraven, identificeren en herbegraven van de stoffelijke overschotten op de later sober ingerichte begraafplaats. Tot de slachtoffers behoorde Hannie Schaft. Deze studente had zich aangesloten bij een communistische verzetsgroep en liquideerde NSB-ers en andere heulers met de vijand. Tijdens een controle pakten de Duitsers haar in 1945 op. Zij werd in de duinen doodgeschoten. Al gauw stelde de Koude Oorlog het communisme in een kwaad daglicht. Daarmee verdween ook de bewondering voor de onverschrokken verzetsstrijdster. De linkse schrijver Theun de Vries eerde haar nagedachtenis niettemin in 1956 met de roman *Het meisje met het rode haar*. Na het ontdoeien van de relatie tussen Oost en West en vooral de verfilming van het boek in 1981 werd Hannie Schaft als verzetsvrouw met communistische sympathieën gerehabiliteerd. Ook de twee andere rustplaatsen worden in zekere zin gekleurd door ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog. De joodse begraafplaats te Overveen is in 1797 ingericht na een scheuring in de Amsterdamse joodse gemeenschap. Evenals elders hielden de teraardebestellingen als gevolg van de holocaust in de Tweede Wereldoorlog vrijwel abrupt op. Een uitzondering hierop vormt het graf voor L.E. Visser, die president van de Hoge Raad was. Tijdens de bezetting werd hij uit zijn functie gezet. Visser bleef strijdbaar en weigerde een "J" in zijn persoonsbewijs te aanvaarden. Na een aanslag op de grote Haagse synagoge liet hij 's avonds de deuren demonstratief openen. Visser overleed in 1942 en is op de joodse begraafplaats bij Overveen begraven. Op zijn stèle staan zijn functie bij de Hoge Raad en zijn onderscheidingen vermeld. De Sint Albertus begraafplaats, die in 1923 is geopend, herbergt herinneringen aan het roomse geloof. De be-

Joodse begraafplaats Overveen

kendste Nederlander, die hier rust, is Godfried Bomans. Voor de schrijver en televisiepersoonlijkheid vormen de jaren 1940-1945 een keerpunt in zijn leven. Zijn vader was een vooraanstaand katholiek politicus en bovenal een overheersende pater familias. Met zijn persiflage op een roomse politicus in *Pieter Bas* en met het sprookje *Erik of het kleine insectenboek*, dat in 1941 verscheen, slaagde Godfried erin zich aan zijn vader te ontworstelen. Toen laatstgenoemd boek uitkwam, zocht vader Bomans hem volgens de overlevering in Nijmegen op, zette een fles wijn op tafel en vertrok, zonder dat vader en zoon met elkaar hadden gesproken. Enkele dagen later overleed de vader. Na de Tweede Wereldoorlog ontpopte de zoon zich als dé vertegenwoordiger van de roomse zuil, die in de jaren vijftig nog recht overeind stond, maar tijdens de ontzuiling in de jaren zestig wankelde. Godfried worstelde openlijk met het geloof en stierf onverwacht in 1971. Hij werd onder enorme belangstelling op de Sint Albertus begraafplaats ter aarde besteld. Op de eenvoudige zerk getuigt een kruisje van zijn geloof in de opstanding uit de dood.

De erebegraafplaats en de joodse begraafplaats vormen open plekken in de duinen, die getuigen van het houvast aan de eigen overtuiging. De Sint Albertus begraafplaats heeft een besloten ruimte, die uitnodigt tot bezinning. De Albertuskapel uit 1924 is een achthoekig bouwwerk, dat uit kunstig gemetselde bakstenen is opgetrokken. De glas-in-loodramen zorgen voor een mysterieuze lichtval. Als teken van de ontzuiling is de kapel in 1988 veranderd in een stiltecentrum. De kapel biedt de hedendaagse bezoeker gelegenheid om op zoek te gaan naar zijn of haar diepste drijfveren.

Wim Cappers

Excursie Veendam en Wildervank op 19 juni 2004.

Plaats

Veendam en Wildervank

De excursie begint in Veendam bij de N.H. Kerk en de begraafplaats en ook in Wildervank wordt een bezoek gebracht aan de N.H. kerk met kerkhof.

In Veendam zijn veel schippersgraven te vinden met bijbehorende symbolen (bijvoorbeeld van de familie Hazewinkel). Veendam was het centrum van de zogenaamde 'Veenkolonie Zeevaart'. Die 'zeevaart' vond niet alleen plaats in de provincie, maar ook veel op de Oostzee.

In Wildervank zijn naar verhouding vrij veel (afgeknotte) zuilen, ook in pyramidevorm. Veendam is nog niet heel erg oud en Wildervank evenmin. Dit in tegenstelling tot Noord Groningen waar veel oude kerken en orgels te vinden zijn.

Datum: 19 juni 2004

Plaats: gebouw NH-gemeente Veendam, J.G. Pinksterstraat 5, Veendam, tel. 0598-613046.

Vervoer tijdens excursie: eigen vervoer

Toegankelijkheid: de begraafplaatsen zijn toegankelijk voor gehandicapten. De begraafplaats in Veendam ligt naast de kerk. In Wildervank rondom de kerk.

Routebeschrijving: op aanvraag bij organisatie. Met openbaar vervoer bussen vanuit Assen, Groningen en Winschoten (Groningen-Winschoten: trein).

Programma

10.00 uur	Ontvangst met koffie en thee, aangeboden door de diaconie van de NH-gemeente Veendam.
10.30 uur	Aanvang bezoek N.H.-kerk en excursie over begraafplaats Veendam, rondleiding door de heer H. Leffers.
12.30 uur	Lunch (zelf meenemen, melk, koffie, thee etc. worden u aangeboden)
13.30 uur	Vertrek naar Wildervank
13.45 uur	Excursie op begraafplaats/kerkhof Wildervank onder leiding van de heer. R. Wobbes en bezichtiging kerk.
15.00 uur	Einde excursie

Inlichtingen

Thijs IJzerman, 050-3119707, thijs.ijzerman@planet.nl

Aantal deelnemers: dertig (als het aantal van dertig deelnemers is bereikt, worden degenen die zich daarna opgeven op de wachtlijst geplaatst. Bij een overweldigende belangstelling zal worden overwogen de excursie in het najaar te herhalen).

In verband met een eventuele wachtlijst, vragen wij ook om bij verhindering dit zo snel mogelijk door te geven.

Aanmelden: voor 12 juni 2004 bij Anne Marie van der Wal, telefoon 038-4544228, harm.wal@planet.nl

Bij opgave alstublieft vermelden of u met openbaar vervoer of auto komt.

Kosten: € 6,- over te maken op giro 335536 ten name van Vereniging De Terebinth te Rhenen, onder vermelding van 'excursie Veendam/Wildervank'.

(advertenties)

Straks zijn dit nog de enige Hollandse molens

Ons land kent vele toneelgezelschappen. Miljoenen landgenoten maken muziek. Daarnaast zijn er talloze monumenten die bezocht, bewoond en bewonderd kunnen worden. Zo'n kleurrijke cultuur moet gekoesterd worden. En dat lukt niet alleen met overheidsgeld. Gelukkig springt het Prins Bernhard Cultuurfonds vaak bij. Per jaar steunen wij 3500 culturele projecten, groot en klein. Onze donateurs zorgen dat cultuur toekomst heeft. Word ook donateur, voor 25 euro geeft u cultuur de kans. Bel 020 520 61 30, of kijk op www.cultuurfonds.nl.

Het Prins Bernhard Cultuurfonds geeft cultuur de kans. U ook?

Prins Bernhard Cultuurfonds

De mensen van Monuta maken het verschil.

Monuta
Uitvaartzorg en -verzekeringen

Meer informatie? Bel gratis 0800-0033 of kijk op www.monuta.nl

Agenda

Tot 1 augustus 2004

Tentoonstelling Lebenszeichen – Grabzeichen op het terras van het Museum für Sepulkralkultur in Kassel, Duitsland. Elf mensen lieten hun toekomstige grafmonument ontwerpen door beeldhouwers .

Tot 5 september 2004

Tentoonstelling Memento Mori in het Natuurhistorisch Museum Maastricht . Over de omgang met de doden in Maastricht en omgeving tussen 900 voor en 1100 na Chr.

Tot 31 oktober 2004

Nationaal Rijtuigmuseum, landgoed Nienoord, Leek(Groningen), Openingstijden: dinsdag tot en met vrijdag 10.00 – 17.00 uur, zaterdag en zondag 13.00 – 17.00 uur. Entree volwassenen € 4,50 inclusief gidsje met inleiding.

19 juni

Excursie Veendam en Wildervank

3-10 juli

Funeraire reis Noord-Duitsland en Denemarken

16, 17 en 18 september 2004

Uitvaartbeurs te Utrecht, Jaarbeursgebouw. De vereniging de Terebinth is op zaterdag 18 september aanwezig met een stand.

25 september

Excursie Kruiningen, Kapelle en Middelburg

31 oktober

Excursie Zwolle

Erebegraafplaats Bloemendaal